

ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ: ЗМІСТ, ВИКОНАННЯ ТА СВІТОВА ПРАКТИКА

DEROGATION FROM OBLIGATIONS UNDER THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS DURING AN EMERGENCY: CONTENT, IMPLEMENTATION AND INTERNATIONAL PRACTICE

Лук'янова А.В., студентка III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Мещерякова В.Є., студентка III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У цій статті розглядається законодавча база відступу від зобов'язань щодо прав людини під час надзвичайного стану, у світлі Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) з фокусом на положення статті 15. Проаналізовано основні правові акти на універсальному та регіональному рівнях, на підставі чого підтверджено, що принцип обмеження прав людини в надзвичайних ситуаціях має універсальний характер. Такий принцип прямо закріплений в зазначеній вище конвенції та у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (далі – МПГПП). У представлений роботі наголошено на необхідності розмежування понять «відступ від зобов'язань» за ЄКПЛ та «обмеження прав людини», які поширюються лише на лімітовані ситуації та каталог прав. Тільки у випадку крайньої необхідності, наприклад, під час збройного конфлікту, можуть бути застосовані тимчасові відступи від прав людини. Дана наукова робота підкреслює, що Високі договірні сторони мають надавати належне обґрунтування для будь-якого відступу від своїх зобов'язань, конкретизуючи, що такі заходи мають бути суворо необхідними та пропорційними загрозі, з якою стикається конкретна Висока договірна сторона Конвенції. У статті зазначено, що під час використання права на відступ від зобов'язань своєчасне та належне повідомлення відповідним органам, таким як Генеральний секретар Ради Європи, важливе з огляду на те, щоб виправдати винятковий характер відступу, з одного боку, й продемонструвати прихильність державі правам людини, та, відповідно, виконанням зобов'язань за ЄКПЛ, з іншого. Звернуто увагу на потребу балансувати національну безпеку та захист основних прав людини, зазначаючи, що хоча держави мають право на власний розсуд у реакціях на надзвичайні ситуації, але вони не повинні брати участь у довільних або надмірних обмеженнях прав, якщо цього можливо уникнути. Для того, щоб проілюструвати практичні наслідки відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації, аналіз спирається на прецедентне право, включно з рішеннями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Особливу увагу приділено справі «Lawless v. Ireland».

Ключові слова: відступ від зобов'язань, дерогація, права людини, обмеження прав, Європейська конвенція з прав людини, правомирність, надзвичайні обставини.

This article examines the legal framework for derogation from human rights obligations during a state of emergency in the light of the European Convention on Human Rights, with a focus on the provisions of Article 15. The author analyzes the main legal acts at the international and regional levels and confirms that the principle of human rights restrictions in emergency situations is universal. This principle is directly enshrined in the above-mentioned convention and the International Covenant on Civil and Political Rights. This research emphasizes the need to distinguish between the concepts of “derogation from obligations” under the ECHR and “restriction of human rights and freedoms”, which are inherent only in those rights that allow such restrictions. Only in cases of extreme necessity, for example, during an armed conflict, can temporary derogations from human rights legislation be applied. The article emphasizes that states must provide adequate justification for any derogation from their obligations, specifying that such measures must be strictly necessary and proportionate to the threat faced by a high contracting party to the convention. The article notes that when exercising the right of derogation, timely and proper notification to the relevant bodies, such as the Secretary General of the Council of Europe, is important in order to justify the exceptional nature of the derogation, on the one hand, and to demonstrate the State's commitment to human rights and, accordingly, to fulfill its obligations under the ECHR, on the other. Attention is drawn to the need to balance national security with the protection of fundamental human rights, noting that while states have discretion in responding to emergencies, they should not engage in arbitrary or excessive restrictions on rights if this can be avoided. In order to illustrate the practical consequences of derogation, the analysis relies on case law, including the judgments of the European Court of Human Rights. Particular attention is paid to the case of “Lawless v. Ireland”.

Key words: derogation, derogation, human rights, restriction of rights, European Convention on Human Rights, legality, extraordinary circumstances.

Стан наукового дослідження. В контексті даного питання варто зазначити на дослідження таких науковців як В. В. Маклаков, А. Є. Стрекалов, Е. В. Тітко, О. А. Лукашева, І. Д. Ягофарова, Ю. О. Загуменна, О. В. Осинська, Ю. А. Тихомиров тощо, щодо механізмів та процедур, які передбачає сучасне міжнародне право для відступу держави від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. У той же час ключовими для цієї теми залишаються ЄКПЛ та відповідна судова практика, оскільки вони є фундаментом для належного балансування прав людини і вимог надзвичайної ситуації включно з війною. Проведений аналіз дозволяє виявити певні прогалини правових рамок даного питання та висвітлити слабкі місця його міжнародно-правового регулювання.

Вступ. Тема відступу від зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини є нагальною для багатьох

держав-учасниць ЄКПЛ, однак, як не парадоксально, не настільки широко представленою в практиці ЄСПЛ. Для України питання відступу від норм Конвенції в умовах воєнного та/або надзвичайного стану до 2014 року мало радше теоретичний характер. Проте після початку російської агресії це питання набуло неабиякої актуальності та необхідності у належному опрацюванні та застосуванні. Пандемія ковіду в 2020 році стала нагадуванням про неідеальну практику застосування даного положення ЄКПЛ як в Україні, так і в інших країнах-учасниках Конвенції. З лютого 2022 року питання дотримання державою зобов'язань в контексті повномасштабного вторгнення РФ набуло величезного значення, оскільки було офіційно оголошено воєнний стан і, відповідно, оголошено пропорційні тимчасові відступи від зобов'язань щодо прав людини. Проблема виконання конвенційних положень

викликає значний інтерес не тільки серед правознавців, теоретиків і практиків, але й в усіх громадян України, незалежно від їх причетності до юриспруденції, адже цей аспект торкається майже усіх сфер життя.

Виклад основного матеріалу. Статтею 9 Конституції України зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1]. Акт ратифікації ЄКПЛ, здійснений Верховною Радою України 17 липня 1997 року, підтвердив приєднання України до числа держав-учасниць цього фундаментального міжнародного договору. Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 року, й, відповідно, Україна взяла на себе міжнародно-правове зобов'язання привести національне законодавство у повну відповідність до вимог Конвенції, забезпечити ефективний захист прав і свобод людини та гарантувати, що діяльність державних органів і посадових осіб здійснюється відповідно до встановлених Конвенцією стандартів. Однак, поряд з обов'язками дотримуватись положень ЄКПЛ, також є право держави-учасниці відступити від зобов'язань щодо прав людини в деяких надзвичайних ситуаціях.

В міжнародному праві для позначення відступу від зобов'язань використовується термін «дерогація», а сама можливість відступу зобов'язань за ЄКПЛ передбачена статтею 15 Конвенції. Стаття 57 Віденської конвенції про право міжнародних договорів також дозволяє зупинення дії договору щодо будь-якого окремого учасника відповідно до положень цього договору [2].

Без сумніву кожен визнає той факт, що права людини потрібно поважати, проте, кожна держава може опинитись у виняткових обставинах, коли недоторканність її територіальної цілісності, політична незалежність або безпека її громадян стає під загрозою. Відступ від зобов'язань щодо прав людини слід відрізнити від обмежень цих прав. Відступ означає те, що держава припиняє виконувати те, що зобов'язана відповідно до міжнародних і національних стандартів захисту прав людини. Тобто через наявність бар'єру у вигляді надзвичайної ситуації держава не може повною мірою гарантувати особам деякі права або ж мусить вжити заходів, націлених на вирішення проблем, пов'язаних із такою ситуацією, які за нормальних умов становили б порушення певних прав людини. Важливим також є той факт, що відступи від зобов'язань можна застосовувати тільки для того, щоб подолати проблеми, пов'язані з надзвичайною ситуацією. В іншому разі, такі відступи не можуть бути визнані виправданими.

На протипагу цьому, обмеження прав людини є допустимим втручанням до прав людини, яке обов'язково має бути пропорційним та доцільним. Хоч права людини і є однією із найважливіших та базових цінностей Конвенції, а також цінностями, що розділяють носії прав, іноді вони можуть конкурувати з інтересами інших людей або населення загалом. У такому разі обмеження можуть бути визнані допустимими, адже це забезпечує захист інших інтересів суспільства, за умови необхідності обмежень та їх та співмірності меті. Звісно, жодна демократична держава не може відступати від власних конституцій, відтак, стаття 15 ЄКПЛ є певною мірою інструментом, що дозволяє державам приймати внутрішні законодавчі акти, які за нормальних умов суперечили б взятим на себе зобов'язанням раніше.

Аналіз статті 15 ЄКПЛ

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [3].

Стаття 15 ЄКПЛ передбачає механізм тимчасового відступу від загальних зобов'язань держави-учасниці щодо забезпечення прав і свобод, визначених Конвенцією. Цей механізм може бути застосований виключно у випадках надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації, та за умови дотримання суворих обмежень і гарантій. За своєю структурою ця норма складається з 3 частин, які розкривають сутність, уточнюють, які підстави унеможливають право держави на застосування статті та кого країна-учасниця повинна попередити.

1.1. *«Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації»*

За пунктом 1 статті 15 дерогуються підстави, за яких країна-учасниця має підстави для застосування цієї норми, тобто відступ від зобов'язань можливий лише під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації. У справі «Lawless v. Ireland» було встановлено, що вислів, вжитий у статті 15 ЄКПЛ, стосується виняткової кризової або надзвичайної ситуації, які впливають на все населення і становлять загрозу для організованого життя спільноти, яка утворює державу [5]. Це положення деталізоване у Сиракузьких принципах, що, зокрема, пропонують критерії загрози як загрози фізичної цілісності населення держави, територіальної цілісності й функціонування критично важливих інституцій, які необхідні для забезпечення фундаментальних прав людини (п. 39) [4].

У вищезазначених принципах, крім того, вказано, що розсуд держав у застосуванні заходів, які обмежують права людини не є абсолютним та підлягає судовому контролю. Так, згідно з п. п. 40, 41 Сиракузьких принципів, внутрішні конфлікти, політична нестабільність та економічні труднощі не можуть бути самостійною підставою для дерогації. Такі обставини не є достатніми для обмеження прав, гарантованих міжнародними договорами, включно з ЄКПЛ [4].

1.2. *«Лише в тих межах, яких вимагає гострота становища»*

Під час війни чи іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, держави-учасниці можуть вживати заходів, що відступають від своїх зобов'язань за ЄКПЛ, у тій мірі, в якій це вимагається гострою ситуацією, за умови, що такі заходи не суперечать їх іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом і не передбачають дискримінації виключно за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови чи релігії. Не кожне заворушення чи катастрофа кваліфікується як надзвичайний стан, що загрожує життю нації, як того вимагають приписи статті 15.

Гострота становища може обумовлюватися часовими рамками, просторовими межами, матеріальним змістом відповідних стандартів прав людини, інституційною спроможністю влади тощо. За загальним правилом, відповідальність за визначення ситуації як такої, яка «загрожує життю нації» покладається на уряд держави. Однак повноваження країни щодо визнання державою надзвичайної ситуації не є необмеженими, висновки уряду являють собою так званий орієнтир та відправну точку. Суд має повноваження виносити рішення щодо того, чи не вийшла держава за «межі гостроти становища». ЄСПЛ виносить рішення, посиляючись на певні критерії, а саме: чи було би достатньо ефективним застосування виключно національного законодавства держави-учасниці Конвенції щоб вирішити виниклу ситуацію, чи дійсно вибрані сторонні комплексні дії були застосовані як реакція на надзвичайний стан, які є обмеження за сферою застосування, які були і чи взагалі були вжиті заходи, щоб попередити зловживання державою або її посадовими особами застосування положень статті. Також важливим питанням, яким задається ЄСПЛ є те, які саме права опинилися під загрозою обмеження і чи пропорційні такі обмеження.

Зазначимо, що термін «надзвичайне становище» не охоплює виключно війну та воєнний стан на території дер-

жави-учасниці, оскільки це поняття є ширшим і включає стихійні лиха, масові демонстрації з проявами насильства та великі техногенні катастрофи. Однак, за наявності цих підстав, на державу-учасницю покладаються додаткові обов'язки щодо надання ЄСПЛ аргументів на підтримку свого рішення. За такої ситуації, яка не становить прямої загрози життю нації, сторона для обґрунтування відступів від Конвенції, повинна надати набагато переконливіші докази «абсолютної необхідності» таких заходів. Тобто країна має бути спроможна обґрунтувати не лише те, що така ситуація становить загрозу життю нації, але й те, що всі заходи, які є відступами, суворо необхідні у зв'язку з гострою ситуацією [7]. Хоча такі становища не виключають можливості дерогації, вони вимагають набагато суворішого доведення того, що запроваджені заходи є єдиним можливим способом подолання виниклих труднощів.

Хоча стихійні лиха, масові заворушення та техногенні катастрофи можуть створювати серйозні загрози для суспільства, вони не завжди досягають такого рівня, що виправдовує відступ від фундаментальних прав і свобод людини. Тому держави, які бажають скористатися цим правом, повинні довести, що інші, менш обмежувальні заходи виявилися неефективними або неможливими для застосування в конкретних обставинах.

Ще раз важливо підкреслити, що право на відступ не є необмеженим. Воно має застосовуватися виключно в крайніх випадках і за умови дотримання міжнародних стандартів, зокрема, заборони на дискримінацію та забезпечення невід'ємних прав людини, навіть у надзвичайних ситуаціях.

1.3. *«За умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом»*

Україною було підписано значну кількість міжнародних договорів, більш ніж з 180 країнами світу. Ці договори у подальшому знаходили своє місце в національному законодавстві як його невід'ємна частина. ЄСПЛ є одним з таких актів, у той же час, Конвенція не існує в повному вакуумі та не стоїть вище за деякі інші міжнародні акти. Тому державні заходи, спрямовані на відступ від ЄСПЛ, повинні здійснюватися в рамках, що не перетинають межі інших міжнародних зобов'язань держави.

Заборона відступати від зобов'язань за міжнародними договорами у випадках, коли це суперечить іншим міжнародно-правовим зобов'язанням, є універсальним принципом міжнародного права. Такий підхід закріплений не тільки в Європейській конвенції з прав людини (стаття 15), а й, наприклад, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (статті 4 і 5) [3, 8].

Рівень захисту прав людини у надзвичайних ситуаціях може суттєво відрізнятись залежно від того, який міжнародний документ застосовується; це може бути такі акти, розроблені міжнародною спільнотою як: Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, тощо. Рівень захисту прав людини може відрізнятись, крім того, залежно від конкретного міжнародного договору. Наприклад, ЄСПЛ надає державам більшу гнучкість у обмеженні свободи думки, совісті та релігії під час надзвичайних ситуацій, ніж Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Статті 9 Конвенції та 18 МПГПП, присвячені свободі думки, совісті та релігії, хоча й регулюють схожі питання, мають різні підходи до їх захисту. Якщо ЄСПЛ допускає обмеження цього права в певних випадках, то Пакт надає більш абсолютний захист, забороняючи будь-які відступи від нього. Крім того, Пакт містить ширший перелік прав, які не можуть бути обмежені.

Стаття 15 ЄСПЛ встановлює важливий баланс між необхідністю захисту національної безпеки та дотриманням фундаментальних прав людини: вона дозволяє дер-

жавам тимчасово відступити від деяких своїх зобов'язань за Конвенцією в умовах надзвичайної ситуації, але при цьому встановлює чіткі обмеження на застосування такого відступу.

Безсумнівно відступи від зобов'язань також підлягають певним обмеженням. Хоч Договірні Сторони і володіють певною дискрецією щодо дерогації, вони все ж такі зобов'язані нести тягар обґрунтування таких дій. Реакція на ситуацію яка дійсно загрожує національній безпеці має бути адекватною, а оголошення надзвичайного стану – добросовісним, яке дає право відступати від конкретних зобов'язань, проте не на загальний відхід від усіх зобов'язань взятих на себе за міжнародними договорами [6, с. 13]. Про це наголошено у Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи від 27 квітня 2009 року «Захист прав людини в надзвичайних ситуаціях», а саме, пункт 3 Резолюції зазначає, що оголошення надзвичайного стану не повинно стати приводом для необґрунтованого обмеження здійснення основних прав людини, а право відступати від зобов'язань слід використовувати лише як крайній засіб та з особливою обережністю [9].

Існують також і зобов'язання відступ від яких заборонений чи будь-яких обставин, та не може бути виправданий чи обґрунтований. Перелік таких положень досить невеликий, насамперед це статті: 2 (окрім випадків смерті під час ведення правомірних воєнних дій), 3, що проголошує заборону катувань, заборона рабства, що передбачена пунктом 1 статті 4, та стаття 7, яка не допускає ніяких покарань без закону. Також до цього лаконічного переліку слід віднести Протокол № 6, присвячений скасування смертної кари, та Протокол № 7, а саме статтю 4, щодо заборони повторного притягнення до суду або покарання [3, 10, 7]. Цей перелік не є повною мірою вичерпним, адже все ж такі існують інші обставини, за яких можливість відступу від деяких категорій зобов'язань виключається. Згідно з принципом когерентності міжнародного права, держава, яка є учасником кількох міжнародних договорів, зобов'язана тлумачити та застосовувати їх таким чином, аби уникнути будь-яких суперечностей між положеннями цих договорів. Відтак, відступ від зобов'язань, передбачених однією конвенцією, є недопустимим, якщо він суперечить нормам іншого міжнародного договору, ратифікованого цією державою. Таким чином, якщо міжнародний договір містить пряму заборону на відступ від певних зобов'язань, держава не може відступити від них, навіть якщо така можливість передбачена іншим договором.

Як було зазначено раніше, будь-яке обмеження прав та відступ від зобов'язань має бути обґрунтованим державою, з цього витікає недопущення відступу від права на ефективний засіб правового захисту (стаття 13 Конвенції). Навіть у випадках, коли держава застосовує заходи дерогації від певних прав і свобод, гарантованих міжнародними договорами, особа, права якої зазнали обмеження внаслідок таких заходів, зберігає право на ефективний судовий захист. Це означає, що така особа має можливість оскаржити законність і доцільність застосування дерогації в конкретному випадку. Особа, права якої були обмежені внаслідок дерогації, має право на незалежний та неупереджений розгляд питання про те, чи було таке обмеження необхідним, пропорційним і відповідним вимогам міжнародного права. Дане твердження також закріплено у пункті 52 Сиракузьких принципів [4; 6, с. 17].

Дещо спірним є питання відступу від гарантування права на справедливий суд, розглядаючи це питання крізь призму міжнародного гуманітарного права. Так, міжнародне гуманітарне право встановлює певні мінімальні стандарти права на справедливий суд в період збройного конфлікту. Принцип пропорційності та необхідності вимагає, щоб відступ від зобов'язань був адекватним і необхідним для досягнення легітимної мети. Враховуючи, що збройний конфлікт є екстремальною ситуацією, засто-

сування заходів, що обмежують права людини, у менш гострих обставинах, як правило, не буде відповідати цьому принципу. Такого висновку, зокрема, дійшов Комітет з прав людини ООН у своїх Коментарях загального характеру № 29, де також зазначив, що не бачить підстав для дерогації під час надзвичайних ситуацій іншого характеру (п. 16) [6, 7].

На прикладі повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року можна побачити, наскільки непередбачуваною може бути ситуація на початку реальної війни. Коли російські війська перетнули кордон, загроза для всієї України була настільки висока і всеохоплююча, що майбутнє країни видавалось надзвичайно туманним. Масштаби російської агресії були настільки великими, що вже на початку війни мільйони українців були змушені залишити свої домівки. Сусідні країни, розуміючи всю серйозність ситуації, відкрили свої кордони для безперешкодного прийому біженців. В подальшому динаміка військових дій поступово змінилася з активної фази на позиційну, що супроводжувалось формуванням більш стабільного військово-політичного балансу в країні.

Тому, хоч в березні 2022 року в Києві та області деякі відступи від зобов'язань за ЄКПЛ могли бути виправдані статтею 15 Конвенції, то, наприклад, до червня того ж року гостра необхідність у таких заходах, ймовірно, втратила свою актуальність. Звісно, юридична оцінка кожної ситуації мала проводитися індивідуально з урахуванням конкретних обставин, проте, зловживання даним положенням також не має бути допущене. Проте на прифронтових територіях або ж на територіях, які знаходяться близько до зони бойових дій, відступ від зобов'язань, гарантованих Конвенцією, об'єктивно може бути виправданий. Відповідно, чим далі від лінії фронту, тим загроза має менш виражений характер з точки зору практики ЄСПЛ, і таким чином, ті ж самі заходи скоріше за все не будуть вважатись необхідними.

Відступ від зобов'язань за ЄКПЛ може бути виправданий, якщо держава не здатна забезпечити дотримання певних прав людини в конкретному регіоні через об'єктивні причини. Варто зазначити, що нестабільність ситуації та характеру загрози можуть впливати на рішення щодо відступу від зобов'язань як в один, так і інший бік. Рішення, які були прийняті раніше, не завжди можуть бути застосовані до нових ситуацій. Кожен випадок потребує індивідуального розгляду, і створення єдиного стандарту з даного питання об'єктивно неможливе. З цього постає той факт, що в тексті кожного рішення мають бути належно обґрунтовані обставини, які брались до уваги при вирішенні справи в питанні відступу від конвенційних гарантій.

Іншим важливим аспектом є належне інформування про відступ від зобов'язань. Про повністю правомірну дерогацію не може мовитися, коли не було проведено необхідної процедури з оголошення надзвичайного стану, зокрема повідомлення генерального секретаря Ради Європи про застосування права на дерогацію. Звісно, що заздалегідь введення такого стану передбачити здебільшого неможливо, тому і подання відповідної заяви наперед теж не вимагається. Достатньо лише того, щоб таке інформування відбулось в розумні строки, що також обчислюються відповідно до конкретних обставин становища [6, с. 20].

Щоб підкріпити вищезазначене реальною практикою, доцільно згадати справу ЄСПЛ «Lawless v. Ireland». У справі йшлося про затримання особи, яку заявник вважав незаконним, та таким, що порушує статтю 5 Конвенції. Проте, Суд визначив, що порушення даної статті не було, адже Урядом Ірландії належним чином попередньо було зроблено заяву про дерогацію на основі статті 15 ЄКПЛ. Існує також практика Європейського Суду з прав людини, де справа вирішилася у протилежну сторону [5]. Напри-

клад, у справі «Communauté Genevoise D'action Syndicale (CGAS) v. Suisse» ЄСПЛ визнав, що уряд Швейцарії все ж таки порушив зобов'язання за Конвенцією, а саме статтю 11, заборонивши проведення публічних демонстрацій, не зробивши при цьому необхідної заяви. Хоч реальна загроза здоров'ю та життю населення через пандемію ковіду дійсно давала змогу урядам застосувати право на дерогацію, Уряд Швейцарії все ж таки мав дотримуватись Конвенції у її повному обсязі [12].

До світової практики щодо важливості процесуально коректного інформування щодо відступу також доцільно привести у приклад справу «Surgus V. Turkey». Відсутність офіційного повідомлення про відступ від зобов'язань позбавляє державу права посилатися на статтю 15 як на підставу для обмеження прав і свобод, тобто дії держави-відповідача підлягають оцінці згідно із загальними правилами міжнародного права, без призьми 15 статті. Суд у цій справі встановив численні порушення Конвенції Туреччиною внаслідок турецьких військових операцій на півночі Кіпру в липні та серпні 1974 року, поділу території Кіпру, що триває, ЄСПЛ визнав, що Туреччина грубо порушила право на свободу вираження поглядів та право на освіту мешканців Північного Кіпру, піддавши жорсткій цензурі шкільні підручники на окупованій території Турецької Республіки Північного Кіпру. Вилучення інформації про історію, культуру та політичне самовизначення кіпріотів-греків з навчальних матеріалів є прямим втручанням у право на свободу думки та вираження поглядів [13].

Через проблеми сьогодення, зокрема повномасштабного вторгнення РФ в Україну, тема відступу від зобов'язань стала гостро обговорюваною у нашій державі та ЗМІ. Велика кількість різноманітної та неповної інформації щодо цього питання неминуче призвела до появи значної кількості дезінформації, звинувачень, питань до державних органів України та непорозумінь з боку суспільства.

У той же час, питання відступу від зобов'язань не є настільки екстраординарним для України, оскільки наша держава вже зверталась до 15 статті ЄКПЛ. Так, 5 червня 2015 року Україна поінформувала Генерального секретаря Ради Європи про те, що з огляду на надзвичайну ситуацію в країні український уряд прийняв рішення використати статтю для відступу від деяких прав, закріплених у Конвенції. В цей період Україна офіційно повідомила Раду Європи про введення тимчасових обмежень на ряд фундаментальних прав людини в окремих районах Донецької та Луганської областей, а 21 травня 2015 року Верховна Рада України ухвалила постанову № 462-VIII, якою прийняла Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [14]. Ці заходи були викликані необхідністю боротьби з тероризмом та відзначалися як тимчасові, пов'язані зі специфічними умовами воєнного часу.

Зокрема, було дозволено затримувати людей, підозрюваних у тероризмі, без попереднього рішення суду. Крім того, були обмежені права на вільне пересування, таємницю листування, недоторканність житла, а також права на справедливий суд і на ефективний захист у суді.

Міжнародна спільнота висловила стурбованість з приводу рішення України тимчасово відмовитися від виконання деяких міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Були побоювання, що Україна не зможе забезпечити належний контроль за обмеженнями права також щодо надто радикального характеру такого кроку, що може призвести до порушень та зловживань владою.

Однак, на нашу думку, Україна більше ніж правомірно й аргументовано звернулася до змісту статті 15 ЄКПЛ, використавши всі національні засоби. По-перше, внаслідок збройної агресії Росії проти України та окупації частини її території, Україна виявилася позбавлена мож-

ливості ефективно здійснювати свою юрисдикцію на деяких територіях. Тому, для уникнення непорозумінь з боку міжнародних партнерів у вигляді помилкових звинувачень у невиконанні Україною обов'язку захисту прав людини на її територіях на яких, де-юре, вона повинна забезпечувати захист прав, але оскільки, де-факто, уряд об'єктивно не може здійснювати свої повноваження та контролювати виконання положень конвенції, застосування 15 статті Конвенції було необхідним.

Крім того, головною підставою для відходу від зобов'язань було забезпечення додаткових можливостей для дієвого захисту національної безпеки. На підставі застосування норм цієї статті, обмеження певних прав людини передбачених міжнародним договором стало правомірним та таким, що захищає країну від можливих звинувачень у майбутньому, не скасовуючи саму процедуру звернення громадян до ЄСПЛ за належним судовим захистом, тим самим, зберігаючи тонкий баланс між захистом національної безпеки та правами людей навіть у воєнний час.

Системний аналіз як міжнародних, так й національних нормативно-правових актів, практики ЄСПЛ та наведених у Конвенції положень дозволяє нам констатувати той факт, що навіть при тому великому обсягу доступної країнам інформації, її не є достатньо для повного розуміння інституту відходу від зобов'язань. На нашу думку, міжнародному співтовариству потрібно об'єднати зусилля для створення додаткових джерел роз'яснення положень статті 15, оскільки навіть за наявної релевантної практики Суду та посібника від Ради Європи, ці джерела повністю не розкривають всіх аспектів застосування відповідних положень. Розвиток цього інституту, на жаль, є вкрай актуальним для сьогодення, враховуючи нестабільну ситуацію на міжнародній арені, в тому числі й політичну. Високі договірні сторони повинні мати більш чіткі уявлення щодо розуміння того, який буде висновок суду, спираючись на об'єктивні, чіткі положення, оскільки на даний момент, суб'єктивна думка суду відіграє занадто велику роль. Тому головною новацією у можливому розвитку інституту відступу від зобов'язань є конкретизація положень статті 15 ЄКПЛ та розширення інформаційної бази для кращого усвідомлення державами умов та підстав відступництва від обов'язків, покладених на них Конвенцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. 1969. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 03.11.2024).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.11.2024).
4. *Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the ICCPR* (1985) 7 HRQ 1. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legalsubmission-1985-eng.pdf> (дата звернення 07.11.2024).
5. *Lawless v. Ireland* (№ 3455/05), (№3), від 01.07.1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D> (дата звернення: 07.11.2024).
6. Посібник зі статті 15 Європейської конвенції з прав людини: Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. URL: <https://gm.coe.int/guide-to-applying-article-15-of-the-echr/1680ac59d5> (Дата звернення 05.11.2024).
7. Комітет з прав людини ООН. Коментар загального характеру № 29.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 04.11.2024).
9. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи no.1659 від 27 квітня 2009 року "Захист прав людини в надзвичайних ситуаціях" URL: <https://pase.coe.int/en/files/17726/html> (дата звернення 05.11.2024).
10. Протокол №6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари: міжнар. док. від 28.04.1983 р. / Рада Європи. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 06.11.2024).
11. Протокол №7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 22.11.1984 р. 28.04.1983 р. / Рада Європи. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text (дата звернення 06.11.2024).
12. *Communauté Genevoise D'action Syndicale (CGAS) v. Suisse*, no. 21881/20, від 15 березня 2022 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-216463%22%7D> (дата звернення 06.11.2024).
13. *Cyprus v. Turkey*, no. 25781/94, від 10.05.2001 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/Eng?i=001-59454> (дата звернення 08.11.2024).
14. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. № 462-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2015, № 29, ст. 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (дата звернення 09.11.2024).
15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайних ситуацій. Путівник з прав людини. URL: <https://www.rights.in.ua/themes/human-rights-restrictions/derogation-in-times-of-emergency> (дата звернення 01.11.2024).